TA’LIM JARAYONIDA DIQQATNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

D. E. Abduqodirova
Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
abduqadirovadilobarbonu@gmail.com

Xasanov Akmal
Mamatqulov Ramzjon
CHDPU Surdotarjimonlik yo‘nalishi 26/7 guruh talabalari
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24377690

Annotatsiya: Mazkur tezisda ta’lim jarayonida diqqatning psixologik mohiyati, turlari va asosiy xususiyatlari nazariy tahlil qilinadi. Diqqatning o‘quv axborotini tanlash, idrok etish va xotirada saqlashdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, chalg‘ituvchi omillar, ortiqcha kognitiv yuklama va o‘quv faoliyatini tashkil etishning diqqat bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi. Ta’lim oluvchilar diqqatini maqsadli yo‘naltirish va qo‘llab-quvvatlash yuzasidan psixologik-pedagogik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: diqqat, ixtiyoriy diqqat, ixtiyorsiz diqqat, diqqat barqarorligi, diqqatning ko‘chishi, bilish jarayonlari, kognitiv yuklama, o‘quv faoliyati.

Abstract: This paper provides a theoretical analysis of the psychological nature, types, and main characteristics of attention in education. It examines the role of attention in selecting, perceiving, and retaining learning information. Distractions, excessive cognitive load, and the relationship between attention and the organization of learning activities are also considered. Psychological and pedagogical recommendations are proposed to guide and support learners’ attention.

Keywords: attention, voluntary attention, involuntary attention, sustained attention, attention shifting, cognitive processes, cognitive load, learning activity.

Аннотация: В тезисе представлен теоретический анализ психологической сущности, видов и основных свойств внимания в образовательном процессе. Раскрывается роль внимания в отборе, восприятии и запоминании учебной информации. Рассматриваются отвлекающие факторы, избыточная когнитивная нагрузка и связь организации учебной деятельности с вниманием. Предлагаются психолого-педагогические рекомендации по целенаправленному привлечению и поддержанию внимания обучающихся.

Ключевые слова: внимание, произвольное внимание, непроизвольное внимание, устойчивость внимания, переключение внимания, познавательные процессы, когнитивная нагрузка, учебная деятельность.

KIRISH

Ta’lim jarayonida o‘quvchi va talabalar ko‘plab axborot manbalari bilan ishlaydi: o‘qituvchini tinglaydi, matnni o‘qiydi, tasvirlarni tahlil qiladi va amaliy topshiriqlarni bajaradi. Ushbu faoliyatlarda muhim ma’lumotni ajratish va maqsadga muvofiq qayta ishlash diqqatning ishtirokini talab etadi. Materialning tushunarli bayon qilinishi bilan bir qatorda, ta’lim oluvchi e’tiborining nimaga va qanday

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yo‘naltirilgani ham o‘zlashtirish uchun ahamiyatlidir. Shu sababli diqqatni tashkil etish pedagogik faoliyatning muhim psixologik vazifalaridan biridir.

Tezisning maqsadi diqqatning ta’limdagi vazifalarini nazariy jihatdan yoritish va uni qo‘llab-quvvatlashning amaliy yo‘llarini belgilashdan iborat. Ishda diqqat, kognitiv yuklama va samarali o‘rganishga oid ilmiy manbalar tahlil qilinib, umumlashtirildi. Keltirilgan tavsiyalar nazariy tahlilga asoslanadi; alohida tajriba-sinov natijalari sifatida taqdim etilmaydi.

ASOSIY QISM

Diqqat psixik faoliyatning muayyan obyekt yoki vazifaga tanlab yo‘naltirilishi va unda jamlanishini ifodalaydi. U idrok, xotira va tafakkur bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, o‘quv vazifasi uchun zarur axborotga ishlov berishni tashkil etishda qatnashadi. M. Posner va S. Petersen diqqat tizimini o‘rgangan ishida e’tiborni yo‘naltirish, maqsadli axborotni aniqlash hamda hushyorlikni saqlash bilan bog‘liq mexanizmlarni ajratib ko‘rsatadi. Bu yondashuv diqqatni birgina “diqqatli bo‘lish” talabi bilan tushuntirish yetarli emasligini anglatadi.

An’anaviy psixologik tasnifda ixtiyorsiz, ixtiyoriy va ixtiyoriydan keyingi diqqat farqlanadi. Ixtiyorsiz diqqat yangilik, kutilmagan o‘zgarish yoki shaxs uchun ahamiyatli qo‘zg‘atuvchi ta’sirida yuzaga keladi. Ixtiyoriy diqqat ongli maqsadga muvofiq boshqariladi va ayrim vaziyatlarda irodaviy kuch talab qiladi. Ixtiyoriydan keyingi diqqatda dastlab ongli ravishda boshlangan faoliyatga qiziqish kuchayib, uni davom ettirish uchun zarur zo‘riqish kamayadi. Dars boshidagi muammoli savol e’tiborni jalb qilishi mumkin, biroq uni saqlash uchun vazifaning mazmuni va maqsadi tushunarli bo‘lishi lozim.

Diqqatning asosiy xususiyatlariga jamlanish, barqarorlik, hajm, taqsimlanish va ko‘chish kiradi. Jamlanish vazifaning muhim jihatlariga e’tiborni qaratishni, barqarorlik esa uni zarur vaqt davomida saqlashni bildiradi. Ko‘chish bir vazifadan boshqasiga maqsadli o‘tishda namoyon bo‘ladi. Diqqatning taqsimlanishi imkoniyati cheklangan bo‘lib, bajarilayotgan ishlarning murakkabligi va avtomatlashganlik darajasiga bog‘liq. Shu sababli yangi mavzuni tinglash, murakkab chizmani tahlil qilish va katta hajmdagi matnni ko‘chirishni bir vaqtda talab qilish pedagogik jihatdan ehtiyotkorlik bilan rejalashtirilishi kerak. Diqqatning bilish faoliyatidagi ahamiyati zarur ma’lumotni tanlash va uning mazmunini qayta ishlash uchun sharoit yaratishida ko‘rinadi. O‘quvchi matnni o‘qiyotganda asosiy tushunchani ajratishi, misollarni taqqoslashi va sabab-oqibat aloqalarini aniqlashi kerak. Faqat tashqi jimlik yoki o‘qituvchiga qarab o‘tirish mazmunli o‘zlashtirishni tasdiqlamaydi. Shuning uchun diqqatning ta’limdagi natijasini o‘quvchining izohi, topshiriqni bajarishi va xatolarini tuzatishi orqali ham kuzatish maqsadga muvofiqdir.

J. Swellerning kognitiv yuklama haqidagi tadqiqoti topshiriqni bajarishga sarflanadigan aqliy resurslar bilan bilim tuzilmalarini o‘zlashtirish o‘rtasidagi munosabatni tushuntiradi. Bundan kelib chiqadigan pedagogik tavsiya — yangi materialni mantiqiy qismlarga ajratish, ko‘rsatmalarni aniq berish va ortiqcha axborotni kamaytirishdir. Masalan, biologiya darsida hujayra tuzilishi tushuntirilayotganda avval asosiy qismlar ko‘rsatilishi, so‘ng ularning vazifalari izohlanishi mumkin. Bir vaqtning o‘zida ko‘p yozuv, bezak va izoh berish o‘rniga, e’tibor o‘rganilayotgan aloqaga yo‘naltiriladi. Diqqatni chalg‘ituvchi omillar tashqi va ichki bo‘lishi mumkin. Tashqi omillarga shovqin, mavzuga aloqasiz tasvirlar va qurilma bildirishnomalari; ichki omillarga charchoq, xavotir, topshiriqning tushunarsizligi va boshqa fikrlarga berilish kiradi. Bunday vaziyatda o‘quvchini darhol intizomsizlikda ayblash o‘rniga, chalg‘ish yuzaga kelgan sharoitni tahlil qilish zarur. O‘quvchi ko‘rsatmani tushunganmi, kerakli tayanch bilimga egami va vazifa hajmi uning imkoniyatlariga mosmi — ushbu savollar pedagogik yordamni aniqlashtiradi. Ta’limda diqqatni qo‘llab-quvvatlash uchun dars maqsadini aniq ifodalash, asosiy tushunchalarni ajratib ko‘rsatish va faol javob berishni talab qiladigan topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Qisqa izohdan so‘ng misol topish, ikki holatni taqqoslash yoki xulosani o‘z so‘zlari bilan aytish o‘quvchini material bilan faol ishlashga yo‘naltiradi. Faoliyat turlarini almashtirish mazmuniy maqsadga xizmat qilishi kerak; haddan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tashqari tez-tez almashish esa vazifaga qayta moslashishni talab qiladi. Tanaffus va topshiriq davomiyligi yosh, murakkablik va kuzatilayotgan charchoqqa moslashtiriladi.

J. Dunlosky va hammualliflar o‘rganish usullarini tahlil qilib, bilimni xotiradan faol qayta tiklashga asoslangan mashqlar hamda vaqt oralig‘i bilan takrorlashning foydasini ko‘rsatgan. Ushbu usullarni diqqat hajmini bevosita oshiruvchi mashqlar deb talqin qilish to‘g‘ri emas. Biroq ular o‘quv faoliyatini maqsadli tashkil etish uchun qo‘llanishi mumkin. Masalan, darsning bir qismidan so‘ng matnga qaramasdan asosiy fikrni aytish o‘zlashtirishdagi bo‘shliqlarni aniqlashga, keyingi takrorlash esa bilimni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Diqqatni boshqarishda o‘zini kuzatish ko‘nikmasi ham e’tiborga olinishi lozim. O‘quvchi topshiriq oldidan maqsadni belgilashi, ish davomida chalg‘iganini sezsa vazifaga qaytishi va yakunda natijasini tekshirishi mumkin. O‘qituvchi “Hozir nimani aniqlayapmiz?” yoki “Xulosangni qaysi dalil tasdiqlaydi?” kabi savollar bilan bu jarayonni yo‘naltiradi. Maxsus diqqat mashqlaridagi yaxshilanishning barcha fanlardagi o‘zlashtirishga avtomatik ko‘chishini taxmin qilmasdan, natijani bevosita o‘quv vazifalari orqali baholash maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Diqqat ta’lim jarayonida muhim axborotni tanlash, vazifaga yo‘nalish va bilish faoliyatini boshqarishda qatnashuvchi psixologik omildir. Uning barqarorligi va jamlanishi o‘quvchining individual xususiyatlari bilan birga, topshiriq mazmuni va darsning tashkil etilishiga ham bog‘liq. Aniq maqsad, tushunarli ko‘rsatma, me’yorlangan axborot, faol topshiriqlar va hurmatga asoslangan muloqot diqqatni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Pedagogik ishda e’tiborni tashqi xulq belgilarigagina qarab emas, o‘quvchining tushunishi va vazifani bajarish sifati bilan bog‘liq holda baholash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduqodirova Dilobarbonu Erkinjon qizi “Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘uvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishning psixologik-pedagogik Asoslari” Scientific-Practical Conference “Inclusive Education: Dialogue, Analysis, Experience”, December 15, 2025
2. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE NEUROGRAPHIC APPROACH. 01. 501-503. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). TALABALARDA PSIXOLOGIK STRESSNI YENGISH. 03. 69-73.
3. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2025). HISSIY IJODKORLIK: TUSHUNCHA VA KOMONENTLAR. Journal of Economics and Business UBS. 4. 145-154. Abduqodirova, Dilobarbonu. (2024). EMOTSIONAL KREATIVLIK: NAZARIY ASOSLARI VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR.. Journal of Economics and Business UBS. 4. 679-685.
4. Abduqodirova, & Pardaboyeva, M. (2024). THE ROLE OF EMOTIONAL CREATIVITY IN STUDENTS' DECISION-MAKING. INTERNATIONAL CONFERENCE OF NATURAL AND SOCIAL-HUMANITARIAN SCIENCES, 1(7), 27–30.
5. Abduqodirova, Dilobar. (2015). INTERNATIONAL CONFERENCE OF NATURAL AND SOCIAL-HUMANITARIAN SCIENCES THE ROLE OF EMOTIONAL CREATIVITY IN STUDENTS' DECISION- MAKING.
6. Dunlosky, J., Rawson, K. A., Marsh, E. J., Nathan, M. J., & Willingham, D. T. (2013). Improving students’ learning with effective learning techniques: Promising directions from cognitive and educational psychology. Psychological Science in the Public Interest, 14(1), 4–58. https://doi.org/10.1177/1529100612453266
7. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

8. Jumayev, L., Kasimova, M., Jo'rayeva, O., Madjidova, Y., Radjabov, N., Abdukodirova, D., ... & Matkarimov, I. (2025). Tetracycline and Ciprofloxacin Detection using CoFe2O4 Nanoparticles Decorated on Ionic Liquid Functionalized Graphene Oxide Nanosheets (CoFe2O4-NP-IL-GO). Journal of Nanostructures, 15(3), 1519-1531.
9. Posner, M. I., & Petersen, S. E. (1990). The attention system of the human brain. Annual Review of Neuroscience, 13, 25–42. https://doi.org/10.1146/annurev.ne.13.030190.000325
10. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. Cognitive Science, 12(2), 257–285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.